

valamint a francia társadalomelmélet befolyása keltették fel, amint ezek Sue közvetítésével utaltak hozzá.

A szociális regényirodalom 1848-at megelőző korszakának első elkötelezettségét később a szociáldemokrata szerzők és a naturalisták vitték tovább.

Az általánosítás végkövetkeztetéseinek forrásközelsége mellett, melyek vizsgálhatóságát és hitelességét szavatolják, az is a munka előnyei közé tartozik, hogy az anyag nem támaszt túl magas követelményeket. Edler nem hirdet új művészeti felfedezéseket. Munkája a legmesszebbmenőkig az NDK-nak az 1848-at megelőző korszak irodalmára vonatkozó kutatásai irodalomtörténeti értékét mutatja (Berlin, 1975. 8/1 kötet). Helyesen értékeli az ilyen irodalom szociális gondolatárának módszertani alapjainak gyakorlatiaságát. De a szerzők teljesítményeit történelmileg is helyesen igazolja.

Edler ebben a munkájában fontos ismereteket közvetít arról a „mozgalmas és lebilincselő korszakról”, amely az új fejlődés bizonyos vonásainak sajátosságát magában hordozza. Ennek ábrázolása az 1848-at megelőző korszak irodalomesztétikai és történeti kutatásainak előfeltétele.

Ingrid Pepperle
Berlin

Reinhard Lahme: Zur literarischen Praxis bürgerlicher Emanzipationsbestrebungen: Robert Eduard Prutz. Ein Kapitel aus den Anfängen der akademischen Literaturwissenschaft im 19. Jahrhundert Erlangen, 1977. Verlag Palm und Enke, 299. (Erlanger Studien Bd. 7)

A hatvanas évek végén megindult kutatásoknak, amelyek a német polgári irodalom haladó kezdeteinek feltárását voltak hivatottak elvégezni, egyik jelentős eredménye Lahménak az NSZK-ban megjelent műve.

Robert Prutzot úgy elfelejtették, hogy maga Mehring is csak Gervinusra tudott emlékezni, amikor arról a nagy kísérletről beszélt, amelybe a polgári irodalomtudomány kezdett, hogy a klasszikus irodalom eszmei tartalmából merítsen osztályának politikai küzdelmeihez, onnan vegyen segítséget. Éppen ez a kísérlet lett korábban az elfeledés oka, mint ahogy most a megújuló érdeklődés is. Lahme figyelme az iránt a szerző iránt ébredt fel, aki azt kívánta, hogy „az irodalom segítségével formálhassuk a közönség tudatát politikailag”. Kívánságát komolyan kell vennünk

és azt kell vizsgálnunk, írja Lahme, hogy a politikai érdeklődés „egyáltalán lecsapódik-e irodalmi műveiben, és ha igen, milyen módon”.

A kötet az alábbi részekre tagozódik: egy rész Prutz életkörülményeivel, egy politikai és filozófiai nézeteivel, egy pedig irodalomtörténeti és módszertani felfogásával foglalkozik.

Már életútjának ábrázolása – harca a cenzúra, a letiltások, a felségsértés vádjá ellen – mutatja, hogy Prutz milyen következetesen, társadalmi elkötelezettségének megfelelően élt, és hogy az anti-feudális harc milyen személyes áldozatokat követelt tőle. A köztársaságról, mint államformáról, a liberalizmus kritikájáról, a politikai tömegakciók igényléséről és a forradalomról, mint „titokzatos földrengésről” vallott nézeteit, valamint „a junkeerek és a klérus pártja” elleni engesztelhetetlenségét ismerve, nem tartom helyesnek, hogy a német íróat a liberalizmussal azonosítsák.

Lahménak sikerült olyan kérdéseket fölvetnie, olyan vizsgálódási módszert kidolgoznia – minden történelmietlen aktualizálás és a prutzi ellentmondások megkerülése nélkül –, hogy bár idealista világnézetét, polgári horizontját nem haladta meg, mégis Lahme számos tudományos és kritikai mű alapos elemzésével azt bizonyította, hogy Prutz az irodalom társadalmi vonásainak kiemelésével és tudatosításával a polgári átalakulás érdekében kifejtett következetes fellépésével fontos szerepet játszott. Mint a legfigyelemreméltóbb eredeti teljesítményt, mely fontos történelmi előrelépést jelent, bemutatja a prutzi társadalomszemléletű irodalomfogalmat, valamint a hatásesztétikai nézőpont betörését, az esztétikai normákon alapuló irodalomosztályozási módszerével együtt, és az olyan új irodalomtörténeti kutatási területeket, mint a publicisztika, a sajtó, a szórazótató irodalom, a közönség és az olvasók. Ezzel a munka hiteles felvilágosítást nyújt a XIX. század polgári irodalomtudományának fontos, eddig mellőzött szakaszáról. Ezenkívül módszertani és elméleti szempontból új kérdések felvetésére ösztönöz, miközben azok történelmi dimenzióit feltárja.

Ingrid Pepperle
Berlin

Hankiss Elemér: Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből Budapest, 1977. Magvető, 393.

Ebben a kötetében a szerző az irodalomelméletől a szociológiáig vezető útvjáról ad számot. Munkaterületének megváltozása két okkal magyarázható: részben érdeklődése alakult át, részben

az őt ért támadások késztették arra, hogy szakmát cseréljen. Ami a kifejezetten szociológiai vizsgálódásokat illeti, ezek horderejét szakmai tájékozatlanságunk miatt képtelenek vagyunk megítélni. Csak addig tudjuk követni az okfejtést, amíg az irodalomra vonatkozik. A könyv átmeneti, félig irodalomelméleti, félig szociológiai jellegéből adódik, hogy Hankiss egyértelműen meghatározott célból vizsgálja az irodalmat. Szempontját ő maga így fogalmazza meg: „az irodalom a társadalom egyik legfontosabb értéktermelő, értéktároló, értékközvetítő intézménye, s mint ilyen szervesen s elválaszthatatlanul beépül a társadalmi gyakorlatba” (7. l.).

Az egykori jogtalan támadások hatása annyiban szerencsétlennek mondható, amennyiben Hankisst nem korábbi tételeinek továbbfejlesztésére, nem gondolatainak elmélyítésére, hanem új kutatási terület birtokbavételére ösztönözte. Ennek a már csak részben irodalommal foglalkozó kötetnek olvasása közben óhatatlanul megfogalmazódik a következtetés, hogy irodalomtudományunk elvesztette egyik leghatékonyabb értekezőjét, s éppen akkor, amidőn a legnagyobb szükség lenne olyan közvetítő műfajra, amely áthidalná a szakadékokat az irodalomnak szigorúan elméleti igényű tudományos feldolgozása és népszerűsítése között. Hankiss a szakirodalomnak hihetetlenül széles körét ismeri. Tájékozódása olykor már túlzottan gyors. Egy ötvenöt lapnyi fejezetben például nem egyszerűen az irodalom, hanem egyszerűen az emberi társadalom fejlődésének kérdését is fölveti. Vitatható, nem szerfölött súlyos kérdéstről van-e szó ahhoz, hogy igazán érdemleges módon lehessen vele megbirkózni ennyire rövid terjedelemben. A rövid lélegzetű megfogalmazás ugyanis arra kényszerítheti az értekezőt, hogy kutatási beszámolóival indítsa szövegét, rövidre zárja gazdag ötleteinek módszeres taglalását, a kifejtésben jelzészzerű s metaforikus kifejezésekkel is éljen, s egy-egy lábjegyzetben különböző színvonalú munkák felsorolására szorítkozzék.

Hankiss tudományfelfogása demokratikus. Nem a szakértőknek, hanem a nagyobb közönségnek ír. Ez okozta páratlan hatását az 1960-as években. Csakis elismerés illetheti ezt a hatást, hiszen nem a magyar tudomány meglévő eredményeinek népszerűsítésével, hanem a hazai tudósok által nem vagy kevésbé tárgyalt kérdések fölvetésével érte el. A nem szakavatott olvasói igények figyelembevételének azonban ára is lehet a tudományban. Hankiss címeit tagadhatatlan szellemességük ellenére olykor kissé retorikusnak érezzük (pl.

Donald kacsa és a szemiotika, Szentgyörgyök és sárkányok). Előfordul, hogy a szerző az érteklődést úgy csigázza föl, hogy kicsit túlzó szembeállításal él: „botránykőnek” nevezi a művészetet, amiért nem hajlandó fejlődni akkor, amidőn „minden fejlődik manapság”. Persze nagyon is elképzelhető, hogy némi irigység, a szemléletes írásra való készség hiánya is ludas abban, hogy szenvtelenebb, tárgyyszerűbb értekező nyelvet igényelnénk.

A nyelvben több, a szemléletben viszont kevesebb józanságot tartanánk indokoltnak. Vajon elég tág-e a fejlődés értelmezéséről adott áttekintés, nem rekesztődik-e ki néhány lényeges fölfo-gás azon a címen, hogy „kifejezetten metafizikus, misztikus elképzelés” (132. l.)? Az a sejtésünk, hogy Hankiss túlzottan észelvű s kissé pozitivistá módon határozza meg a fejlődést. A könyv zárófejezetében úgy tárja elénk a jövőt, hogy nem számol a visszaesés lehetőségével, váratlan mozzanattal. Nyilvánvalóan tartja, hogy egyrészt „a silány áru-kultúra, a tömegirodalom” változatosabb, mint az eltűnő „népi kultúra” (153. l.), másrészt azt állítja, hogy „közhely, köztudomású, mindannyiunk közös élménye, hogy az esztétikai-művészi élmény intenzitásával tekintetében a legegyszerűbb remekbe sikerült népdal sem marad el Sappho, Petrarca vagy József Attila legszebb költeményeitől” (155. l.). A magunk részéről némi-lyen túlzott egyszerűsítésnek véljük a föltételezett közmegegyezésnek efféle eszményítését. A népköltészet műfajai – a legendától a balladáig, a találós kérdéstől a varázsmeséig – számunkra nagyobb változatosságot kínálnak, mint a nehezen meghatározható ponyvairodalom, azt viszont nem mernénk állítani, hogy legkedvesebb népdalunk, a *Megöltek egy legényt* . . . éneklése éppoly nagy esztétikai élményt váltana ki belőlünk, mint a *H-moll mise* „Osanna” tételének meghallgatása. Ez utóbbi több évszázados hagyományoknak olyan alkotó átértékelését, a jelrendszernek olyan összetettségét foglalja magában, amely kivételesen erős élményt válthat ki a befogadóban.

Az *Érték és társadalom* tanulmányai egységes szemléletre vallanak. Vitánk minden egyes részlete visszavezethető arra, hogy az alaptételek egyikét nem osztjuk. Tény és érték, megismerés és értékelés merev szétválasztását a magunk részéről pozitivistá ábrándnak véljük. Bármiféle megismerés értékel, kiválasztja, amit meg akart őrizni. Az értékelést nem a tényekre viszik rá, ellenkezőleg: aényt az értékelés teremti meg. Megismerés csakis jelrendszerekkel lehetséges, ezek a jelrendszerek pedig történetileg változó hagyományok,

megszokások. Ennek a történeti vetületnek a vizsgálatát hiányoljuk abból a fejtegetésből, amelynek tárgyát Hankiss a rá mindig jellemző elsőrendű ízléssel választja ki. Az *Októberi táj* című háromsoros Kosztolányi-vers értelmezésére gondolunk. A tanulmány retorikai része kifogástalan – *A népdaltól az abszurd drámáig* legjobb oldalaira emlékeztet –, a nem retorikai fogalmak használata viszont arra enged következtetni, hogy Hankiss nem eléggé tudatosítja olvasójával, hogy a mű és a befogadó egyaránt saját konvenciórendszert mondhat magáénak. Csakis akkor beszélhetünk „erős érzelmi telítettségű”, illetve „érzelmileg közömbös, „hűvös” szavakról” (104. l.), ha egyrészt tisztázjuk: ez a szembeállítás mennyiben képezte részét Kosztolányi jelrendszerének, másrészt figyelmeztettünk arra, hogy a különböző korokban élő befogadók a jelrendszerek változása következtében mást és mást érthetnek „érzelmi telítettség”.

A művészi jelrendszerek történeti változékonysága: a tragikum vizsgálatából is ennek kiemelését hiányoljuk. Egyes tragédiák értelmezésével is azért lenne vitánk, mivel Hankiss nem hangsúlyozza, hogy az általa vizsgált művek különböző jelrendszereket használnak s a befogadó is különféle hagyományok alapján értelmezheti őket. Ezt olvassuk: „Mert nem hamis illúzió-e az, hogy a halál az valami szép, valami megszerű, valami költői dolog, hogy voltaképpen nem más, mint – mondjuk – az elmúlás csillogó áramában való virágos alámerülés?” (186–187. l.). Vajon nem módosítja-e Hankiss állításának egyértelműségét a tény, hogy az általa vizsgált tragédiák többségét évszázadokig olyan nézők is látták, akik hittek túlvilágban? Befogadók és művek hagyományai sokfélék lehetnek, s így megfogalmazható a kérdés: egyaránt tragédiát kell-e látni a *Phaedrában* és a *Godorban*, s a regényzáratoknak kezdeményező erejű vizsgálatában nem célszerű-e azt is tekintetbe venni, hogy az olvasó értékrendjén is múlik, mit tekint értéknek illetve értékhiánynak egy mű világában.

Hankiss tevékenységének mindig a nálunk még kevésbé tanulmányozott kérdések fölvetése, a társadalmi hatékonyság, a nevelő célzat volt erős oldala. Könyvének számunkra igen fontos tanulsága, hogy a magyar irodalomtudományak a hatvanas években bekövetkezett átalakulása 1968–70-ben még nem hatott a napi bírálatokra, a tankönyvírás pedig ugyanekkor még az ötvenes évek bírálatához képest is visszaesést mutatott. Sőt, közoktatásunknak a másik oldala is elszomorító: társadalmunk azt várja el a tanártól, hogy

mindig semmitmondó közmegegyezésnek megfelelően viselkedjék, azaz pusztán tagadó értékmérce alapján vélekednek róla, azt várva tőle, hogy soha senkit ne botránkoztasson meg.

A kötetből nemcsak ez a borulató végkifejlet olvasható ki. Létezik a szerzőnek derűsebb következtetése is: azt jóslja, hogy a teremtő készség társadalmi méreteiben előtérbe fog kerülni. Hasonló jövőt már korábbi szerzők is jósltak – példaként elég a romantikusokat említeni. A magunk részéről szerényebb vágyakat táplálnánk, mivel az emberiség kultúrájának fenntartása is rendkívül nehéznek bizonyulhat. Az *Érték és társadalom* című kötetben feszültséget érzünk a magyar oktatás nehéz helyzetének bátor kifejtése és az alkotó szellem egyetemes érvényre jutásának látomása között. Egyelőre azt is megelégedéssel vennénk tudomásul, ha Hankissnak a közoktatásról írott tanulmánya több eredményt hozna, mint a népszerű dalszövegekről évekkorábban írt tanulmánya.

Szegedy-Maszák Mihály

Semiotics in Poland 1894–1969. Selected and edited with an introduction by Jerzy Pelc PWN – Polish Scientific Publishers, Warszawa – D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Holland/Boston, U.S.A., p. xxvi, 504. (Synthese Library – Studies in Epistemology, Logic, Methodology, and Philosophy of Science – Volume 119.)

Európa egyik legrégebbi, legjobb és a legjobban szervezett szemiotikai iskolája a lengyel logikai szemiotika. Előzményei már a múlt századra nyúlnak vissza, és világhírűvé vált mai mesterei büszkén tekintenek vissza az előzményekre. 1971-ben Varsóban jelentette meg Pelc professzor, a lengyel szemiotika mai vezetője a *Semiotyka polska 1894–1969* c. kötetet, lengyel nyelven, amely a szemiotikatörténet szempontjából tett közzé fontos korábbi tanulmányokat, illetve ezek részleteit. Már akkor kifejezte azt az igényt, hogy a nemzetközi kutatás számára is hozzáférhetővé kell tenni ezt a fontos anyagot. Így látott napvilágot a jelen, angol nyelvű publikáció.

Az angol kiadáshoz írott rövid bevezető tárgyalja a lengyel szemiotika eseményeit, részvételét az 1971-es esztendő után. Az eredeti lengyel kiadás előszava (ezt most rövidítve és némileg átformálva közli a kötet) eddig az ideig tekintette át a lengyel szemiotika történetét, utalt a főbb irányokra. A jelen kötet 34 tanulmányt hoz, 21